

УДК 316.752-029:2

ДО ПРОБЛЕМИ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ю. Ф. Пачковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000,
pachk@ukr.net*

М. П. Бліхар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000,
mblikhar82@gmail.com*

У статті проаналізована проблематика духовних цінностей у зв'язку з категорією «духовності». За результатами проведеного експертного опитування визначено формально-логічні критерії для поділу духовних цінностей, до яких віднесено: духовна цінність як особистісна риса; духовні цінності як діяльність; духовні цінності як норма; духовні цінності як принципи; духовні цінності як ставлення до себе та оточуючих; духовні цінності як дороговказ; духовні цінності як надбання і елемент культури; духовні цінності як нематеріальні об'єкти; духовні цінності як засіб виховання; духовні цінності як духовний світ, світогляд. Виявлено, що у зміст поняття «духовні цінності» закладено чотири виміри: особистісний, діялісно-нормативний, світоглядний та цивілізаційно-культурний. На основі цього запропоновано авторське визначення духовних цінностей, згідно якого духовні цінності – це те, що спонукає людину не лише до самовдосконалення, але й до активної світоглядно-діялісної активності, спрямованої на творення власного і позаособистісного духовного середовища на засадах культурно-цивілізаційного поступу людства.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, формально-логічний поділ, культурно-цивілізаційний поступ.

Цінності відкривають шлях до розуміння природи людини, її дій та вчинків. Людина як істота розумна прагне «заволодіти» певною системою цінностей, активно послуговується ними у різних життєвих ситуаціях. На цінності покладена низка функцій, що виконують роль свого роду нормативного стандарту (критерію), відносно якого відбуваються процеси інтеграції людини і суспільства, здійснюються загальносуспільні та індивідуальні вибори. Найчастіше під цінностями розуміють спонукальні механізми людської діяльності. Це своєрідні орієнтири життєдіяльності особистості, які спонукають її до діяльності. Окрім того, цінності є своєрідним ідеалом, до якого прагне

особистість у своїй діяльності. Без цінностей не може обходитися жодне суспільство. Ціннісний підхід до вивчення соціальних явищ і процесів дозволяє висвітлити внутрішню сторону взаємозв'язку особистості і суспільства.

Вагомим елементом аналізу цінностей є їх місце та призначення у творенні нових соціальних систем та соціокультурних суспільних явищ у сучасному суспільстві. У даному контексті, як зазначає А. Ручка, особливої ваги набуває проблема «суспільного консенсусу» [17, с. 77.] та «ціннісного синтезу» [18]. З іншого боку, П. Штомпка [26, с. 593] говорить про зміщення акцентів у світосприйнятті світу та людській ментальності в бік постматеріалістичних цінностей [27] (див.: теорія постматеріалістичного зсуву в сучасному суспільстві Р. Інглєгарта). Відповіддю на глобальні виклики, які стоять перед сучасним суспільством, є зростання ваги демократичних цінностей та цінностей громадянського суспільства та нагромадження на цій основі відповідного соціального капіталу [29, с. 60]. Це є важливим для формування сучасної системи «емансипативних цінностей», що включають політичний плюралізм, відкритість влади, повагу до закону, прав людини та інтересів особистості, толерантність, консенсусну культуру спілкування, захист прав меншин і людей з обмеженими можливостями [19]. Не менш значущим для розуміння суспільного поступу є звернення до духовності, а відтак до духовних цінностей.

Мета статті – розглянути сучасну проблематику духовних цінностей як соціального феномену та за результатами експертного опитування визначити формально-логічні критерії для їх подальшого соціологічного дослідження

Духовність – це передусім нормативно-ціннісний світ людини, що визначає її місце в суспільстві. Основоположник наукової соціології О. Конт розглядав духовність як єдність трьох взаємодіючих елементів: вірувань, переконань і моралі (моральних відчуттів). У подальшому соціологічне осмислення духовності знаходимо у роботах Е. Дюркгайма і М. Вебера. Для Е. Дюркгайма духовність – це моральна основа солідарності взаємодіючих соціальних груп. М. Вебер звертається до проблеми соціальної дії, коли кожний соціальний акт стає осмисленим лише у взаємодії з цінностями, в світлі яких визначаються норми поведінки людей та їх мета [7, с. 27]. У другій половині ХХ ст. соціологічний аналіз все глибше ділиться на напрями. Один з них зосереджується на між- і внутрішньособистивних процесах, соціально-психічному потенціалі особистості. У цьому випадку духовне життя досліджується як сукупність психічних, душевних процесів, що протікають всередині свідомості людини або групового соціального суб'єкта (Ю. Габермас, М. Фуко, Ж. Лакан, С. Жижек) [21].

В сучасному соціологічному аналізі духовності як соціального феномену слід виокремити кілька дослідницьких імперативів:

По-перше, духовність розглядається як важливий елемент аналізу сучасного суспільства. На думку П. Бурдьє, духовне життя суспільства є «символічною боротьбою з приводу сприйняття соціального світу», що у змозі «набувати різних форм» [3, с. 197]. Відповідно у суспільстві духовність «вплетена» в аналіз таких вимірів як співвідношення матеріального та духовного (як у когнітивних системах, так і у діяльнісній сфері реалізації цінностей); індивідуального й колективного (як відображення міри соціальності); пасивного й активного (інноваційного); емоційного та раціонального (у

різних контекстах: самовизначення, стратегії життя), а також співвідношення залежності й свободи (у тому числі свободи вибору) [14, с. 44–45].

По-друге, духовність є основою духовного світу особистості. Як зазначає Л. Сокурянська, «з соціологічної точки зору духовний світ визначається як інтегральна якісна характеристика різноманіття ціннісно-нормативних, ідеологічних, релігійних, політичних, ідентифікаційних та інших культурних моделей соціального суб'єкта (індивіда або групи), які виступають компонентом структури сприйняття, судження та поведінки та є продуктом впливу певного соціокультурного середовища». На її думку, духовний світ є своєрідною «системою координат» суб'єкта, що розміщує його у просторі локального – глобального, національного – наднаціонального, ідеального – реального, індивідуального – соціального, традиційного – інноваційного тощо» [20, с. 153].

По-третє, духовність є значущою складовою діяльнісно-поведінкової активності людини, спрямованої на формування високоморального середовища, смислових та ціннісних передумов її духовно-культурного розвитку. Значною мірою особливості духовних проявів людської діяльності розкриваються через такі поняття як «духовна діяльність», «духовна мета», «духовні практики», «духовні ресурси», «духовний потенціал», «духовна культура», «духовний капітал». Духовність виступає як якість людського буття, що включає активне, дієве пізнання, яке супроводжується вольовими діями людини у реалізації поставлених цілей. У даному контексті, на думку М. Пірен, духовність як феномен є сферою, яка дає енергію та інформацію кожній особистості, стимулює її до діяльності, творчого процесу, а не лише до емоцій [13, с. 232]. Вищим рівнем духовної діяльності є створення нових смислів та вихід за межі усталеного.

По-четверте, духовність є цінністю і як цінність розглядається в ситуаціях свободи вибору смислу людського існування. Духовний вибір як категорія тут набуває особливого значення, адже співвідноситься з оцінкою буття. На думку Л. Баєвої, до процесу духовного вибору відносяться як творчість, так і присвоєння цінностей. При цьому духовний вибір супроводжують не лише переживання, відповідальність, але й негарантованість успіху. Вибір є кінцевим результатом ціннісної рефлексії і може бути інтерпретований як її феномен [1, с. 50–51].

По-п'яте, духовність є невіддільною від духовного досвіду особистості. Досвід розглядають як одну з основних підструктур особистості, що формується під впливом індивідуальних здібностей і соціальних факторів у процесі взаємодії з об'єктами довкілля [15]. Досвід особистості являє собою єдність знання та переживань [22]. Знання тут репрезентують смислову сторону досвіду. Переживання як почуттєвість є тим духовним станом людини, що пов'язані з її внутрішніми суб'єктивними переживаннями. Духовний стан виникає найчастіше у процесі спілкування людини з природою, творами мистецтва, тобто під час естетичного споглядання. Такий стан супроводжується бурхливим емоційним піднесенням, радісним хвилюванням, відчуттям безмежності Всесвіту. Духовні стани стимулюють виникнення духовних почуттів, найвідомішими з яких є совість, провина, каяття, віра, надія, любов. Ж. Маценко звертає увагу на те, що «сутність духовності в тому, що вона є інтегральним утворенням психіки людини, зокрема, цілісною динамічною системою низки взаємодіючих компонентів (процесів,

якостей, властивостей тощо), сукупність яких надає людині можливість психічного та особистісного вдосконалення, самовдосконалення, творчої самореалізації» [9, с. 301].

По-шосте, духовність є змінною у часі, адже її становлення та розвиток ставиться у залежність від умов соціалізації індивіда, впливу культури, освіти та виховання. Початки духовного «Я» особистості пов'язані з розвитком самосвідомості, тобто з усвідомленням нею своїх дій, вчинків, мотивів своєї поведінки. Самосвідомість як результат соціальної взаємодії є здатністю індивіда дивитися на себе очима інших людей, що відіграє важливу роль у процесах соціалізації на основі «прийняття ролі узагальненого Іншого» (Ч. Кулі). Самосвідомість є необхідною умовою саморегулювання, тобто управління своєю поведінкою. Одним з її компонентів є самооцінка: судження людини про те, наскільки ті чи інші її якості відповідають обраному еталону, зразку. Як зазначає В. Орел, незважаючи на те, що самооцінка завжди відображає змістовий бік і її об'єкти досить різноманітні (поведінка, розумові й фізичні якості, здібності, риси характеру тощо) людина завжди має узагальнене уявлення про себе, «образ Я», який накладає відбиток на оцінку результатів конкретних видів власної діяльності або своїх особистісних якостей [12, с. 150]. Змінність у часі як риса духовності породжує її нові форми. Зокрема, активно обговорюється у соціології проблема «нової духовності», яка є новим стилем постсучасної духовної культури, адже є демократичною і як така, що переходить межі інституційних релігій (часто визначається як опозиція до традиційної релігії) [16, с. 43], пов'язана з процесами індивідуалізації та суб'єктивізації, саморозвитком та внутрішнім вдосконаленням [28].

Проблема духовності є багатовимірною: від пошуку сенсу власної екзистенції до творчої самореалізації особистості. Духовність невіддільна від суспільства та цінностей, які панують у ньому. Синтез духовного і цінностей породжує нову групу цінностей – духовні цінності, які, на думку М. Шелера, є відірваними від сфери тілесного і матеріального. М. Шелер один з перших зробив науковий поділ духовних цінностей на: а) цінності чистого пізнання; б) цінності справедливого і несправедливого (законного і незаконного, відчуття ієрархії та справедливості); в) естетичні цінності (краса – потворність) [25].

Ідеї М. Шелера у 80-х роках ХХ ст. розвиває Ю. Тішнер, який також говорить про нижчі (вітальні та гедоністичні) та вищі цінності. Серед вищих цінностей особливе місце посідають духовні та релігійні цінності. На думку Й. Тішнера, духовні цінності мають тривалий характер і вписуються у платонівську тріаду цінностей – Правди, Добра і Краси. У розумінні Й. Тішнера духовні цінності (а це правда, справедливість, свобода) завжди є важливими, дають глибші відчуття, аніж задоволення вітальних цінностей. А тому нагадують відчуття щастя. Для того можна бути хворою людиною, яка терпить біль, проте щасливою, тому що зреалізувала духовні цінності. Проте духовні цінності потребують більшого обґрунтування. Людина, яка присвячує себе для правди, справедливості чи свободи, може себе запитувати, для чого я це роблю. Обґрунтовуючи свою поведінку, людина у стані звертатися до Бога, якщо вона є віруючою, в іншому випадку – до Вітчизни, Історії, тобто цінностей вищого порядку [29, с. 51–52].

Фундаментальне значення духовних цінностей для суспільства – це їх інтегративна функція. Єдність цінностей у більшості членів суспільства є основою для його

стабільності [23, с. 99]. Про духовну цінність можна говорити лише тоді, коли ставимо питання, заради чого здійснюється діяльність людини, чи в чому сенс досягнення тих або інших цілей, прагнень, намірів. Тому сфера духовних цінностей включає сенс життя, любові, добра, зла тощо, тобто сенс загальних моральних категорій. [2, с. 9]. Духовні цінності виконують роль аксіологічного ґрунту вибору потреб, інтересів, переживань, цілей, планів, способів реалізації, наслідків діяльності. Духовні цінності як субстанційна основа буття людини – це продукти духовної діяльності, вартість яких не зменшується і не зникає внаслідок їх споживання, як взагалі це буває [4, с. 364].

Духовні цінності, як стверджує В. Дудченко, відрізняються від інших тим, що вони є продуктом духовного виробництва, а, отже, належать до феноменів свідомості й виявляються у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів, імперативів, що зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства загалом [8, с. 64]. На думку автора, «духовні цінності людини мають набути нової світоглядної орієнтації, націленої не на нестримний активізм людини, а на здатність діяти, максимально вписуючись у вже наявні у світі орієнтири, тобто абсолютні духовні цінності» [8, с. 129].

Слід констатувати, що сьогодні є достатньо широкий діапазон у дефініціюванні духовних цінностей. У науковому дискурсі даної проблематики можемо зустріти наступні дефініції.

«Духовна цінність – це цінне, важливе, значуще для людини, соціальної групи в духовній сфері (моральні принципи, політичні ідеї, патріотичні переживання та ін.)» [10, с. 8].

«Духовні цінності – це продукти духовної діяльності, вартість яких не зменшується і не зникає внаслідок їх споживання» [23].

«Духовні цінності – це так звані самоцінні, смислові засоби виживання людства, зафіксовані переживаннями краси, наслідування добробуту, соціальним ідеалам, моральним нормам, всього того, що зветься вселюдськими цінностями» [4, с. 364].

«Духовні цінності – це гуманістичні життєві орієнтири, які спонукають людину до дій, впливають на особистісний вибір, допомагають подолати в собі негативні риси, спричиняють потребу у справедливості, повагу до людської та власної гідності, спрямовують на морально-етичні відносини у соціумі. [5, с. 125].

«Духовні цінності – це вершинні досягнення людства, що являють собою цілеспрямовуючі ідеали для формування особистості, які в повсякденному житті трансформуються у ціннісні орієнтації, що упорядковують поведінку особистості» [11, с. 9].

«Духовні цінності – конструктивні орієнтири людської свідомості, які визначають норми поведінки особистості і мають індивідуально-суспільну основу, являють собою основу вирішення питання про призначення людини, про сенс життя, вершинні досягнення людства, вищі життєві вартості, котрі зумовлюють успіхи суспільства...» [25, с. 7].

Узагальнюючи наведені вище дефініції, варто, на наш погляд, звернути увагу на кілька смислів, що визначають сутність духовних цінностей у сучасному дослідницькому процесі. По-перше, духовні цінності розглядаються як продукт діяльності (передусім, внутрішньої, зосередженої на особистісному, внутрішньоіндивідуальному розумінні добра та зла). По-друге, духовні цінності – це свого роду орієнтири, які визначають сенс

буття людини, соціальної групи, суспільства. По-третє, духовні цінності невіддільні від нормативно-моральної регуляції людської поведінки та міжлюдських стосунків. По-четверте, духовні цінності – це вершинні досягнення людства і у цьому змісті виявляється їх інтегративне значення у конструюванні вірцевої соціальної реальності. По-п'яте, духовні цінності виступають як внутрішні переконання, як результат довготривалої соціалізації та процесу виховання людини у певному соціокультурному середовищі.

Для глибшого розуміння природи духовних цінностей значний інтерес для цілей нашого дослідження викликає погляд А. Гжегорчика на вітальні та духовні цінності (див. табл. 1). А. Гжегорчик використовує формально-логічний підхід цінностей, виокремлюючи цінності власної структури, цінності зв'язаними людьми, цінності зв'язку з оточенням (позалюдським або трактованим безособистісно) та цінності зв'язку з цілокупністю буття (нумінічні). Свій поділ цінностей він доповнює цінними станами, які ми хочемо пережити і хочемо, щоб їх переживали інші люди. Автор пропонує виділяти вітально цінні та духовно цінні стани. Вітально цінними для нього є такі стани, які зміцнюють наше біологічне існування, одичне (індивідуальне) чи колективне (родинне, національне), а також такі, що сприяють нашій життєвій експансії. Це певні стани нашого тіла, що сприяють збереженню організму, його здоров'ю і силі. Духовно цінними є такі стани, які, перш за все, цінуємо через пізнання. У ділянці пізнання ми цінуємо збагачення знання (отримане головним чином через здобуття нових відомостей), зрозуміння (отримуване завдяки впорядкуванню знання), а також збільшення вірогідності сумнівної інформації. Крім пізнання, як власний цінний стан людської особи відчувається також володіння собою, внутрішня гармонія і життєва послідовність. Відношення до інших людей, як зазначає А. Гжегорчик, ми вважаємо цінним духовно, коли нами керує почуття рівності, поваги до всіх людських істот і доброта, справедливість, турбота і любов [6, с. 95–101].

Реалії сьогодення, глибинні соціальні зміни, зокрема в українському суспільстві, є чинником, що творить «нові смисли» у розумінні не лише явища духовності, але й духовних цінностей. Нижче подана таблиця 2, в якій наведені визначення духовних цінностей, за результатами експертного опитування, проведеного нами серед представників сфери освіти (професори, доценти, старші викладачі, асистенти Львівських вищих навчальних закладів) з різним стажем роботи у своїй галузі та релігійної сфери (священики, дяки, катехити, студенти-семінаристи Львівської духовної семінарії Святого Духа). Загалом було опитано 90 експертів. Час реалізації експертного опитування період 2012–2013 роки. Спосіб отримання інформації – формалізоване інтерв'ю за методом «снігової кулі». У даній статті представлено результати вторинного аналізу відповідей експертів на основі аналізу відкритих запитань, вміщених в анкеті. Отримані результати якісного аналізу представлено вперше.

Усі подані експертні визначення духовних цінностей ми розподілили за критеріями запропонованого нами наступного логічного поділу: духовні цінності як особистісна риса, духовні цінності як діяльність, духовні цінності як норма, духовні цінності як принципи, духовні цінності як ставлення до себе та оточуючих, духовні цінності як дороговказ, духовні цінності як надбання і елемент культури, духовні цінності як нематеріальні об'єкти, духовні цінності як засіб виховання, духовні цінності як духовний світ, світогляд.

Таблиця 1

Вітальні та духовні цінності, за А. Гжегорчиком [6, с. 265]

Логічний поділ	Підподіл	Вітальні цінності	Духовні цінності
Цінності власної структури	Стан структури	Ситість, тепло, чистота, спокій, здоров'я, сила, бадьорість	Пізнавання, розуміння, певність
Цінності зв'язку з іншими людьми	Функціонування структури	Координація, фізична та розумова справність	Опанованість, внутрішня гармонія
	Захоплення	Батьківство, послання, еротичний екстаз	Повага до інших, відкритість
Цінності зв'язку з оточенням (позалюдським або трактованим безособистісно)	Співіснування	Домінантність-підлеглість	Справедливість, рівність, самовизначення
	Поширення	Приналежність, ідентифікація зі своїми, відмінність від чужих	Поблажливість, примирення, доброзичливість
	Захоплення	Вигода, безпека	Милування красою, споглядання
Цінності зв'язку з цілючістю буття (нумінічні)	Співіснування	Володіння, контроль, манупулювання	Творення краси і глибшого порядку
	Поширення	Експансія, свобода, політична і економічна вільність	Внутрішня незалежність
	Співіснування	Претензія до долі, світу та людей	Прийняття долі, віра у сенс світу
	Поширення	Пиха	Покора, надія

Таблиця 2

Інтерпретація терміну «духовні цінності» експертами

Критерій логічного поділу	Духовні цінності –
1	2
Духовні цінності як особистісна риса	<p>це внутрішні чесноти, які є завжди в свідомості особи та керують її вчинками</p> <p>це внутрішні переконання, що співвідносяться із загальнолюдськими цінностями, незалежно від країни та епохи</p> <p>розуміння людиною понять добро і зло, милосердя, краса, віра, відповідальність, обов'язок тощо</p> <p>це чесноти, яких людина дотримується завжди протягом життя</p> <p>це особистість, яка поважає цінності та традиції свого народу, усвідомлює свою відповідальність перед Богом, Батьківщиною, сім'єю</p> <p>ті позиції людини, якими вона керується протягом всього життя, виховуючи в людини повагу, совість, гідність і мораль</p> <p>це внутрішні якості людини, які назагал проявляються у людині відповідно до себе самої, до світу та інших людей</p> <p>це чесноти, які людина виробляє у собі</p> <p>це те, що людині притаманне, наприклад, чесність, доброта, поміркованість, ставлення до інших людей</p> <p>це властивості, якими володіє особа та які набуває в процесі свого розвитку та якими людина користується під час здійснення тої чи іншої діяльності</p> <p>це набір чеснот та якостей людини, які мають велике значення у житті</p> <p>внутрішні якості, які притаманні особі</p> <p>це ідентичність самої людини, її здобутки на шляху до вдосконалення</p> <p>це те, чим володіє особа і що отримує в процесі пізнання навколишнього середовища</p>
Духовні цінності як діяльність	<p>це сукупність позитивних духовних практик, які впливають на формування особистості</p> <p>продукти духовної діяльності, вартість яких не зменшується внаслідок їх споживання (плекання етнічної і духовної спільноти, історична і культурна пам'ять народу, збереження національних цінностей, культура спілкування)</p> <p>це жити по-християнськи, дотримуватися Заповідей Божих, бути практикуючим християнином, віднайти покликання до вибору стану, не ображатися на свою долю, проявляти милосердя, завжди перебувати в любові до інших і завдячувати Богу за те, що маєш</p> <p>це певні непорушні постулати і цілі, котрі людина ставить як орієнтир свого життя</p> <p>це продукт духовних практик, який не втрачає своєї актуальності впродовж життя особистості</p> <p>це сукупність ідей, поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб людини</p> <p>це основа християнського життя</p> <p>проявляти милосердя і перебувати в любові до свого ближнього та дякувати Богу за все</p>

Продовження табл. 2

1	2
<i>Духовні цінності як норма</i>	<p>нормативні системи, що визначають наше ставлення до найважливішого, що є у нашому житті</p> <p>сукупність кращих (на певні історичні моменти часу у конкретному суспільстві) зразків поведінки, світосприйняття, спілкування, що обов'язково реалізуються у повсякденних комунікативних та поведінкових практиках</p> <p>певні норми і принципи (релігійні, моральні, культурні), які визначають людську поведінку</p> <p>сукупність певних духовних та моральних норм, які впливають на формування особистості</p> <p>такі норми і принципи, які визначають направленість людської діяльності, мотивацію людських вчинків</p> <p>норми, зразки поведінки у сфері нематеріального, якими керується індивід у повсякденному житті</p> <p>це внутрішнє «законодавство» кожної особи</p> <p>це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального та духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і можуть задовольняти певні потреби людей</p> <p>це норми, правила духовного розвитку і становлення людини</p> <p>це правила поведінки, які ґрунтуються на моральних принципах</p> <p>це те, через що не переступить людина у жодному разі</p> <p>це незмінні погляди та переконання, згідно котрих людина освячує свою душу та є прикладом для інших</p>
<i>Духовні цінності як принципи</i>	<p>моральні та естетичні цінності, набуті життєвим досвідом чесноти через призму своєї віри та втілені у власне життя</p> <p>це ті цінності, які визначають світогляд людини, її переконання, сприйняття себе та інших</p> <p>сукупність переконань, які визначають спрямованість особистості</p> <p>це ті цінності, які важливі не ситуативно і прагматично, а, так би мовити, поза часом і контекстом</p> <p>це моральні принципи, засади, якими керується людина та веде себе відповідно до них. Формуються в результаті виховання, життєвого досвіду, релігії, освіти, менталітету суспільства і т. д. Визначають стиль поведінки людини, відношення до інших та світу</p> <p>це духовні принципи, ідеали, відповідно до яких діє індивід</p> <p>певні принципи і переконання, якими керується людина у своєму житті і які вона набуває протягом життя. В деякій мірі – це те, чим керується людина при прийнятті важливих рішень у житті</p> <p>це набуті цінності впродовж свого життя і вони будують мораль особистості</p> <p>це цінності, які мають велике значення для формування особистості</p> <p>це «вершинні» (В. Франкл) цінності, засвоєння яких сприяє особистісному розвитку і морально-духовному зростанню</p> <p>це найважливіші принципи життя людини, без яких людина уподібнюється до тваринного світу</p> <p>це цінності, які не підлягають компромісам</p>

Продовження табл. 2

1	2
	<p>це певні принципи, переконання, традиції, яких ми дотримуємося, сповідуємо, розвиваємо в своєму житті і які найбільше впливають на наш духовний стан</p> <p>це сукупність ідей, які мають особливе пріоритетне для особистості, групи, суспільства значення і є основою формування ціннісних орієнтацій та установок</p> <p>це цінності, у яких присутній Святий Дух – сповідь, причастя, молитва, ріст у чеснотах, мудрість</p> <p>це цінності, якими людина ніколи не поступиться з прагматичних чи меркантильних міркувань</p> <p>це усі ті нематеріальні установки, якими керується людина у своїй діяльності, моральні якості і принципи</p> <p>це ідеали, принципи, що зумовлюють існування та розвиток особи як громадянина, всебічно розвиненої особистості, сім'янина тощо</p>
<p><i>Духовні цінності як ставлення до себе та оточуючих</i></p>	<p>це ставлення до оточуючих</p> <p>співставлення своїх орієнтирів із Божим промислом життя. Вони залежать від оточення особи та середовища, в якому особистість росте, виховується і розвивається</p> <p>це передусім повага до себе, переживання за своє буття та вчинки</p>
<p><i>Духовні цінності як дороговказ</i></p>	<p>це моральні орієнтири (декалог), в практичній площині життя людини</p> <p>це моральний дороговказ і головний імператив думання і діяння особистості</p> <p>це духовні орієнтири, які задають загальну стратегію поведінки індивіда в суспільстві</p>
<p><i>Духовні цінності як надбання і елемент культури</i></p>	<p>це надбання багатьох поколінь, які акумулюються певною особою і яка, працюючи над собою, намагається збагачуватися інтелектуально та морально</p> <p>це елемент культури, що містить переконання особистості, сформовані на основі засвоєння загальнолюдських цінностей</p> <p>це надбання людства</p> <p>те, що ми завжди і найбільше потребуємо</p>
<p><i>Духовні цінності як нематеріальні об'єкти</i></p>	<p>це нематеріальні об'єкти, ідеї, уявлення про духовний світ, які потенційно можуть впливати на поведінку індивідів</p> <p>це те, що є важливим для людини поза матеріальним світом, те, чим керується людина у своїй життєдіяльності</p> <p>це те, що є протилежним до матеріальних цінностей</p> <p>це те, що важливе для особи поза конкретними матеріальними благами і переважно із знаком «+»</p>
<p><i>Духовні цінності як засіб виховання</i></p>	<p>те, що є важливим для людини у процесі соціалізації та виховання підростаючого покоління</p> <p>сукупність певних поглядів та ідей, які являються головними у вихованні особистості</p> <p>це засіб формування особистості, яка більше стійка до життєвих випробовувань</p> <p>результат того, як виховали людину її батьки</p>

Закінчення табл. 2

1	2
<i>Духовні цінності як духовний світ, світогляд</i>	духовний світ людини, моральність і чесноти
	це стрижень моральності
	це певні ідеї, уявлення, спрямовані на об'єкти нематеріального характеру
	це сукупність чинників, що впливають на формування людського світогляду
	це сукупність релігійних, світоглядних, культурних начал, які визначають поведінку та переконання людини
	це знання і розуміння, що людина має безсмертну душу і смертне тіло. Треба виконувати 10 Заповідей Божих і мати мир та спокій в душі, боятись гріха
	це підґрунтя справжнього християнина
	це сукупність чинників, які позитивно впливають на формування людського світогляду
	це віра, надія, любов, милосердя, моральність, взаємоповага між людьми, гуманність, дружба, любов тощо
	це те, що має для людини велике значення протягом всього її життя
	духовними цінностями володіє духовно багата особистість, яка усвідомлює свою відповідальність перед Богом, Батьківщиною, народом та сім'єю

Як видно з таблиці, значне число визначень духовних цінностей передусім пов'язується із самою людиною. На думку експертів, невіддільні від особистості її здобутки, внутрішні риси, переконання, процеси розуміння, зокрема таких понять як добро і зло, милосердя, краса, віра, відповідальність, обов'язок тощо. Іншими словами, це те, чим вона володіє, це те, що вона отримує в процесі пізнання чи спілкування. Наголошується на тому, що духовні цінності – це свого роду внутрішні якості (рисни) людини, які співвідносяться з загальнолюдськими цінностями, знаходять свій вияв у значущих життєвих ситуаціях. З іншого боку, з особистістю пов'язані чесноти (внутрішні), які невіддільні від свідомості людини та керують її вчинками, яких вона дотримується протягом свого життя. Значною мірою чесноти як внутрішні імперативи людини є основою моральних законів, принципів і цінностей. Зокрема, у християнстві чесноти ототожнюються з духовними цінностями. Вони визначають, насамперед, ставлення людини до світу вищого, до Бога, а через нього й до інших людей. У зв'язку з цим основними цінностями вважають: віру, надію і любов [24]. До важливих персональних чеснот відносяться розсудливість, справедливість, мужність, стриманість. Будтя людини – це чинити добро, виявляти у всьому свої моральні якості.

Інший аспект аналізу – розгляд духовних цінностей в категоріях діяльності. На що звертають увагу експерти? Перш за все, що духовні цінності є результатом духовної діяльності, що закладає основи християнського життя. Окрім того, духовні цінності є наслідком духовних практик (позитивних), які впливають на формування особистості. Діяльнісний аспект в аналізі духовних цінностей – це розгляд їх в категоріях цілей, які ставить перед собою людина, надаючи їм значення життєвих орієнтирів, відповідної мотивації, а також тут є особливий акцент на її повсякденному житті, сповненому проявами милосердя та любові до інших. Важливим елементом аналізу у даному контексті є нормативна складова духовних цінностей, адже вони покликані виконувати регулю-

ючу роль у людській екзистенції. Звідси їх розгляд експертами в категоріях моральних (духовних) норм, нормативних систем, моделей поведінки, відповідних правил, якими керується індивід. У цьому сенсі одним з лаконічних експертних визначень духовних цінностей є їх тлумачення як внутрішнього «законодавства» кожної особи. Доповненням такого розуміння духовних цінностей є розгляд їх в якості дороговказу, духовного орієнтиру, що задають загальну стратегію поведінки індивіда в суспільстві, закладають основи його ставлення до себе та інших, визначаючи місце в системі людських відносин.

Духовні цінності – це не лише норми, але й принципи, ідеї, переконання, нематеріальні установки, «вершинні» цінності, які зазвичай не підлягають компромісам та сприяють особистісному розвитку і морально-духовному зростанню. У такому розумінні (який позначено нами як «духовні цінності як принципи») ми знаходимо найбільше експертних визначень. На основі принципів, ідей, поглядів формується світогляд. На думку окремих експертів, духовні цінності як духовний світ – це світогляд людини, що за певних обставин перетворюється на засіб формування особистості, що робить її більш стійкою до життєвих випробовувань. У цій площині розвивається погляд, що духовні цінності – це сукупність чинників, які впливають на формування не лише людського світогляду, але й закладають стрижень моральності, основи переконань.

Ще одна площина визначення духовних цінностей експертами – це їх розгляд як надбання багатьох поколінь, як важлива культурна складова суспільства, адже саме культура є предметним полем їх формування. Духовні цінності – це те, що є важливим для людини поза матеріальним світом, це те, що акумулює загальнолюдські цінності. У прикладному вимірі це знаходить вихід у розгляді духовних цінностей як головного чинника (засобу) у вихованні людини та її соціалізації. Адже, на думку одного з експертів, «духовні цінності є результатом того, як виховали людину її батьки».

Варто зазначити, що експерти запропонували свій власний перелік духовних цінностей. За кількістю найбільшого числа виборів у експертів є цінність «Любов» (44,4%). Друге місце посіла цінність «Людяність» (40,0 %), третє – «Чесність» (36,7 %). Серед інших, не менш значущих духовних цінностей, «Повагою людської гідності» (33,3 %), «Ввічливість» (30,0 %), «Релігійність» (27,8 %), «Взаємопідтримка» (27,8 %), «Щирість» (27,8 %), «Жертовність» (26,7 %), «Порядність» (25,6 %). Усього перелік охоплював 60 категорій цінностей.

Висновки. За результатами проведеного аналізу відповідей експертів у зміст поняття «духовні цінності» закладено чотири виміри: *особистісний, діяльнісно-нормативний, світоглядний та цивілізаційно-культурний*. Кожен із зазначених вимірів посідає особливе місце в системі формування духовності. На ранніх етапах формування особистості значущим є передусім особистісний та діяльнісно-нормативний вимір, що пов'язано із становленням особистості у процесі соціалізації. На значно пізніших стадіях особистісного розвитку зростає вага світоглядного виміру, а для вже зрілої особистості – цивілізаційно-культурного. Відповідно формування духовних цінностей – це складний механізм формування передусім високодуховних потреб-мотивів, високих моральних цілей та смислів буття людини, яка відповідальна за свої дії та вчинки перед собою, громадою та суспільством. Відтак, духовні цінності протистоять вузьким егоїстичним інтересам, утилітарно-прагматичним цінностям. *Духовні цінності – це те,*

що спонукає людину не лише до самовдосконалення, але й до активної світоглядно-діяльнісної активності, спрямованої на творення власного і позаособистісного духовного середовища на засадах культурно-цивілізаційного поступу людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баева Л. В. Духовність личности с позиции экзистенциальной аксиологии / Л. В. Баева // *Философия образования*. – 2003. – № 8. – С. 46–57.
2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // *Цінності освіти і виховання: наук. метод. зб.* / За заг. ред. Сухомлинської О. В.; АПН України. – К., 1997. – С. 8–12.
3. Бурдьє П. *Начала*: сборник: пер.с фр. Н. А. Шматко / П. Бурдьє. – М.: SocioLogos : Фирма «Адапт», 1994. – 288 с.
4. Воропаєва В. Г. Формування духовних цінностей як субстанційна основа становлення особистості в умовах кризового соціуму / В. Г. Воропаєва // *Соціальні технології*, 2011. – № 51. – С. 364–373
5. Гусаківська С. С. Духовні цінності у формуванні особистості майбутнього вихователя ДНЗ / С. С. Гусаківська // *Проблеми загальної та педагогічної психології*, т. XIII, ч. 4. – 2011 // *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ*. – С. 120–126.
6. Гжегорчик А. *Вступ до раціоналістичної філософії* / А. Гжегорчик [Пер. з польської О. Гірний, Б. Домбровський]. – Варшава-Львів, 1997. – 263 с.
7. Джигун Л., Духовно-моральні цінності і орієнтація особистості / Л. М. Джигун, Л. В. Цвяк // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. – 2011. – Вип. 8. – С. 26–31.
8. Дудченко В. С. *Ненасилля як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: соціально-філософський аналіз*. [Монографія] / В. С. Дудченко. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2010. – 160 с.
9. Маценко Ж. М. *Новітня парадигма духовності: філософсько-психологічне підґрунтя* / Ж. М. Маценко // *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. – 2011. – Т. XII. – Ч. 4. – С. 292–301.
10. Москалець В. *Психологія релігії: навчальний посібник* / В. П. Москалець. – Київ: Академвидав, 2004. – 240 с.
11. Мукомел С. А. *Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища*: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Мукомел Світлана Анатоліївна. – Луганськ, 2005. – 20 с.
12. Орел В. В. *Соціальний досвід як джерело індивідуалізації особистості* / В. В. Орел // *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. – Київ : Політехніка, 2009. – № 3 (27). – Ч. 2. – С. 147–151.
13. Пірен М., Ребкало В. *Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства* / М. Пірен, В. Ребкало // *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. – 2011. – Вип. 2. – С. 228–236.
14. Победа Н. А. *Возрождение духовности как предмет социологического анализа* / Н. А. Победа // *Методология, теория та практика социологического анализа современного суспільства: Збірник наукових праць*. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2000. – С. 43–52.
15. Попович Н. М. *Зміст і структура професійно-особистісного досвіду* / Н. М. Попович // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. – 2012. – Вип. 12. – С. 130–134.
16. Руткевич Е. Д. *«Социология духовности»: проблемы становления* / Е. Д. Руткевич // *Вестник Института социологии*. – № 2 (9). – 2014. – С. 37–65.

17. Ручка А. Інтегралістська соціологія Пітирима Сорокіна / А. Ручка // Соціологічна теорія: традиції та сучасність : Навчальний посібник / За ред. А. Ручки. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 363 с.
18. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу / А. Ручка // Український інформаційний простір: Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв / Гол. редактор М. С. Тимошик. – Число 1. – У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: КНУКІМ, 2013. – 328 с. – С. 163–169
19. Савельєв Ю. Б. Емансипаційні цінності і толерантність у контексті модернізації українського суспільства [Електронний ресурс] / Ю. Б. Савельєв. – Режим доступу: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-1-2015/68-81.pdf>.
20. Сокурянська Л. Г. Духовний світ сучасного студентства: теоретичні підходи та категоріальний апарат дослідження / Л. Г. Сокурянська // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2012. – № 993. – Вип. 29, – С. 151–157.
21. Тезаурис социологии: темат. слов.-справ. / под ред. Ж.Т. Тощенко. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
22. Токарева С. Б. Проблема духовного опыта и методологические основания духовности / С. Б. Токарева. – Волгоград, Изд-во ВолГУ, 2003. – 256 с.
23. Черепанова С. О. Філософія родознавства / С. О. Черепанова: навч. посібник / С. О. Черепанова. – Київ: Знання, 2008. – 460 с.
24. Шевчук З. М. Особливості психологічного змісту духовних цінностей особистості та їх розвиток у виховному діапазоні / З. М. Шевчук // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 10. – С. 842–852.
25. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер ; сост. и науч. ред. А. А. Денежкина ; пер. с нем. А. В. Денижкина, А. Н. Маминкина А. Ф. Филиппова. – Москва : Гносис, 1994. – 490 с.
26. Шкіренко О. В. Психологічний зміст духовних цінностей і культури особистості майбутнього професіонала [Електронний ресурс] / О. В. Шкіренко. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/5995/>.
27. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка; [пер. с польск. С. М. Червонной]. – Москва : Логос, 2005. – 664 с.
28. Mariański J. Moralność w kontekście społecznym / J. Mariański. – Kraków: NOMOS, 2014. – 333 s.
29. Rejman K. Kapitał społeczny w kontekście teorii społeczeństwa obywatelskiego / K. Rejman // Społeczeństwo obywatelskie. Modele teoretyczne i praktyka społeczna, red. E. Balawajder. Lublin: KUL, 2007. – S. 59–70.
30. Tischner J. Myślenie według wartości / J. Tischner. - Kraków: Znak, 1982. – 700 s.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2017

Прийнята до друку 21.08.2017

TO THE PROBLEM OF SPIRITUAL VALUES IN SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Yu. Pachkovskyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska St. 1, 79000, Lviv,
pachk@ukr.net*

M. Blikhar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska St. 1, 79000, Lviv,
mblikhar82@gmail.com*

The problems of spiritual values in relation to the category of «spirituality» were analyzed in the article. Attention was paid to the fact that in modern scientific discourse spiritual values are regarded as the product of activity (primarily on internal, centered on the individuality, entire individual sense of good and evil); as a sort of guidelines that define the meaning of human existence and social groups, society; as something that is inseparable from the moral and legal regulation of human's behavior and interpersonal relationships; as the vertex achievements of mankind; as internal belief based on a long-term socialization in a certain socio-cultural environment. The results of the expert survey the formal and logical criteria for division of spiritual values were defined. The following includes: spiritual value as a personal trait; spiritual values as activity; moral values as the norm; moral values as principles; moral values as attitudes to themselves and others; moral values as a guide; spiritual values and heritage as an element of culture; moral values as intangible items; moral values as means of education; spiritual values as the spiritual world, outlook. The study of the concept of «spiritual values» laid in four dimensions: personal, action-normative, ideological and civilization-cultural. The proposal author's determination of spiritual values was based on these facts. According to that the spiritual values mean something that encourages people not only to improve themselves, but also to active participation in ideological activity aimed at creating of personal and out-of-personal spiritual environment on the basis of cultural and civilizational development of mankind.

According to the results of the analysis of experts' answers in the content of the concept of «spiritual values», there are four dimensions: personal, activity-normative, ideological and civilization-cultural. Each of these measurements holds a special place in the system of formation of spirituality. In the early stages of personality formation, the most important is personal and activity-normative dimension, which is connected with the formation of the individual in the process of socialization. Accordingly, the formation of spiritual values is a complicated mechanism for the formation of high-spiritual needs and motives, high moral goals and meanings of being of a person who is responsible for his actions, the community and society. Consequently, spiritual values resist narrow selfish interests, utilitarian and pragmatic values. Spiritual values are what prompts a person not only to self-improvement, but also to activity aimed at the creation of an own and extra-personal spiritual environment on the basis of the cultural and civilizational progress of humanity.

Key words: spirituality, spiritual values, formal and logical separation, cultural and civilizational progress.